

فصلنامه مدیریت و پژوهش‌های دفاعی دانشکده و پژوهشکده دفاعی (دافوس)

سال سیزدهم، شماره ۷۵، بهار و تابستان ۱۳۹۳، صص ۱۲۹-۱۰۹

ملاحظات دفاعی - امنیتی آمایش سرزمین در کشور (مطالعه موردی جنوب شرق کشور)

مهدی حشمتی جدید^۱

محمد رضا بشارتی^۲

غلامرضا زارعی^۳

تاریخ دریافت: ۹۳/۱/۲۵

تاریخ پذیرش: ۹۳/۲/۲۰

چکیده

آمایش سرزمین تنظیم رابطه بین انسان، سرزمین و فعالیت‌های انسان در سرزمین به منظور بهره‌برداری درخور و پایدار است که از جمیع امکانات انسان و فضا در جهت بهبود وضعیت مادی و معنوی اجتماع در طول زمان استفاده می‌کند. موقعیت ژئوپلیتیکی، ترکیب قومی و وضعیت جنوب شرق ایران شرایط پیچیده‌ای را به لحاظ امنیتی شکل داده است. همجواری این منطقه با کشورهای افغانستان و پاکستان و قرار گرفتن در مسیر ترانزیت قاچاق مواد مخدر، شکاف‌های قومی - مذهبی درون منطقه‌ای، پیوستگی‌های قومی و مذهبی مردم با آن سوی مرز جمهوری اسلامی ایران و... پیچیدگی‌های شرایط امنیتی را تشدید نموده است. از طرفی وجود پتانسیل‌های اقتصادی و ظرفیت‌های قابل بهره‌برداری امکان بهره‌برداری از اقتصاد دریایی، واقع شدن در کریدور جنوب - شمال و... نیز نویدبخش آینده‌ای روشن در صورت اعمال مدیریت صحیح در منطقه است. این عوامل لزوم توجه به آمایش سرزمین به ویژه در بُعد دفاعی و امنیتی بیش از پیش تشدید خواهد

۱- پژوهشگر دانشگاه جامع امام حسین(ع)؛

۲- عضو هیأت علمی دانشگاه جامع امام حسین(ع)؛

۳- دانشجوی دکتری رشته جغرافیای نظامی دانشگاه جامع امام حسین(ع).

کرد. در این مقاله از روش کتابخانه‌ای برای جمع‌آوری اطلاعات و داده‌ها استفاده شده است و جنبه کاربردی و توسعه‌ای دارد. این تحقیق به دنبال این است که نشان دهد چگونه می‌توان از طریق ملاحظات دفاعی-امنیتی آمایش سرزمین در استان سیستان و بلوچستان توان دفاعی را در برابر تهدیدها افزایش داد و باعث کاهش آسیب‌پذیری‌ها شد و این رویکرد توسعه و امنیت پایدار را به دنبال خواهد داشت. ملاحظات دفاعی-امنیتی آمایش سرزمین در جنوب شرق کشور در ابعاد توسعه پایدار با داشتن مؤلفه‌هایی- از جمله: تقویت ملاحظات پدافند غیرعامل با توجه به حساسیت منطقه، ارتقاء وضعیت کالبدی و مقاوم‌سازی در منطقه، پایدارسازی جمعیت، تقویت همگرایی قومی و مذهبی، تقویت بنیه دفاعی و هوشمندسازی مدیریت اطلاعات و راهبردها- که در تلفیق این موارد با هم در این تحقیق به صورت مفصل در جهت برنامه‌ریزی منطقه‌ای پایدارتر و امن‌تر این منطقه مورد بررسی قرار گرفته است.

کلید واژه‌ها: آمایش سرزمین، امنیت پایدار، منطقه جنوب شرق، ایران

مقدمه

آمایش سرزمین تنظیم رابطه بین انسان و فضا و فعالیت‌های انسان در فضا به منظور بهره‌برداری منطقی از تمام امکانات برای بهبود وضعیت مادی و معنوی اجتماع براساس ارزش‌های اعتقادی با توجه به سوابق فرهنگی و ابزار علم و تجربه در طول زمان است (اصغریان‌جادی، ۱۳۸۷: ۱۵).

آمایش دفاعی به عنوان ساماندهی محیط جغرافیایی (فضایی) و توزیع معقول و مناسب اماکن حیاتی و مراکز حساس و زیرساخت‌ها با توجه به تهدیدها و استفاده بهینه از قابلیت‌های محیطی به منظور ایجاد ثبات، بازدارندگی و مقابله با تهدیدها که حداکثر توان و قابلیت‌های دفاعی را برای کشور فراهم کند (سهامی، ۱۳۸۸: ۲۶).

پرداختن به ملاحظات آمایش سرزمین با رویکرد دفاعی و امنیتی در جنوب شرق کشور که خود بخش مهمی از دفاع کشور است یک ضرورت انکارناپذیر است و می‌تواند با کاهش آسیب‌پذیری و خسارات و تلفات انسانی و ایمن‌سازی و حفظ

مراکز حساس و مهم و زیرساخت‌های دفاعی کشور، گام‌هایی مؤثر در جهت توسعه ایمن و پایدار و ایجاد بازدارندگی دفاعی باشد (سوادکوهی، ۱۳۸۹: ۴۵).

هر کشوری برای نیل به توسعه پایدار ملی و ایمن مقابله با چالش‌های امنیت ملی خود نیازمند به برنامه‌ریزی راهبردی در زمینه آمایش سرزمین و دفاعی است. کشور ایران با توجه به موقعیت ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی و ماهیت راهبردی آن نیازمند داشتن طرح جامع آمایش دفاعی است. از طرفی داشتن دشمن ابرقدرتی مثل آمریکا و رژیم صهیونیستی و غرب و عدم تقارن در تقابل با آن‌ها ضرورت پرداختن آمایش سرزمین با رویکرد پدافند غیرعامل را در جنوب شرق کشور دوچندان می‌کند (چوخانی‌زاده مقدم، ۱۳۸۷: ۱۷).

با توجه به اهمیت این موضوع و در راستای اهداف آن باید ذکر کرد که یکی از عوامل مؤثر در استفاده از ملاحظات امنیتی و دفاعی در طراحی و یا توسعه و فعالیت، شناسایی عامل خطرها و تهدیدهایی که بایستی در برابر آن ایمن بود، است تا با شناخت ابعاد و ویژگی‌های تهدیدهای محتمل نسبت به طراحی چگونگی مقابله با آن‌ها اقدام نمود؛ بنابراین می‌توان گفت هر چیزی که در مقابل امنیت یک مجموعه قرار گرفته و امنیت و ثبات آن مجموعه را به خطر می‌اندازد به عنوان تهدید مطرح می‌شود (Kummer 2010: 35).

حال با توجه به مطالب ذکرشده که اهمیت و ضرورت این موضوعات را نشان می‌دهند، این تحقیق نیز بر آن است تا آمایش سرزمین را به ویژه از بُعد ملاحظات دفاعی - امنیتی در مناطق جنوب شرق که منطقه حساس از نظر ژئواستراتژیک است را بررسی کند.

۲- بیان مسأله

هر کشوری که به مسائل نظامی، پدافندی، تهدیدها و فرصت‌ها نیندیشد محکوم به نابودی است. این مسأله برای کشور ایران به لحاظ موقعیت راهبردی جغرافیایی و منابع طبیعی، از اهمیت بیشتری برخوردار است (موحدی‌نیا، ۱۳۸۵: ۲۲).

با عنایت به بند اول سیاست‌های کلی نظام در بخش آمایش سرزمین مبنی بر انتخاب مکان‌های مناسب و استقرار مراکز زیست و فعالیت جهت اقدامات توسعه متوازن، و با توجه به بند دوم مبنی بر فعالیت‌های توسعه ملی و اسکان در مناطق مرزی با اعطای مشوق‌های اقتصادی و تقویت زیربناها و استقرار مناسب جمعیت و نظر به سیاست‌های کلان ابلاغی مقام معظم رهبری به ریاست جمهور برای برنامه پنجم توسعه کشور مبنی بر امنیت پایدار مناطق مرزی و کنترل مؤثر مرزها، و با عنایت به بند پانزدهم ضوابط ملی آمایش سرزمین مبنی بر رعایت اصول ایمنی و الگوی آمایش دفاعی، امنیتی از قبیل استفاده از شرایط جغرافیایی و عوارض طبیعی، پراکندگی مناسب در پهنه سرزمین، انتخاب عرصه‌های امن از لحاظ سوانح طبیعی و غیر مترقبه و نیز انتخاب مقیاس بهینه در استقرار جمعیت و فعالیت‌ها در راستای کاهش آسیب‌پذیری در برابر تهدیدها و بهره‌مندی از پوشش مناسب دفاعی، بدین جهت ملاحظات دفاعی، امنیتی و دفاع غیر عامل در منطقه جنوب شرق کشور به علت موقعیت خاص این منطقه حائز اهمیت است (پاپلی، ۱۳۷۲: ۵۰).

بنابراین مسائل و موضوعات که اهمیت این قضیه را روشن‌تر می‌نمایند و با توجه به حساسیت منطقه جنوب شرق برای کشور ایران این مسأله پیش می‌آید که مسایل و مشکلات آمایشی و پدافند غیر عامل در این منطقه چه چیزهایی هستند که این تحقیق بر آن است که آنها را شناسایی کند و سپس بر مبنای آنها ملاحظات را در بعد دفاعی و امنیتی در جهت افزایش توان دفاعی و امنیتی و کاهش آسیب‌پذیری‌ها ارائه نماید.

۳- اهمیت و ضرورت تحقیق

تفکرات حاکم بر جهان بر اساس کوچک کردن کشورهای بزرگ است. جداسازی مذهبی (تفکیک‌سازی قومی) و اختلاف بین مناطق، و تحریک جریان‌های قومی و مذهبی و سیاسی در دستور کار آنها قرار دارد؛ بنابراین سطح پایین شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی منطقه مذکور، تعامل آنها با ثبات و تهدیدهای کشورهای فرامنطقه‌ای و منطقه‌ای موجب آن شده است که ملاحظات

دفاعی - امنیتی آمایش سرزمین منطقه جنوب شرق کشور در اولویت مطالعات قرار گیرد (پولادز، ۱۳۷۳: ۷۷).

بررسی شاخص‌های مختلف آماری کشور نشان‌دهنده تفاوت آشکار بین منطقه مورد مطالعه (استان سیستان و بلوچستان) با دیگر مناطق کشور است. این منطقه دارای محرومیت‌های آشکار و استعدادهای پنهان است که با شناسایی آنها و تدوین راهبرد مناسب، می‌توان منطقه مذکور را به جایگاه مناسب در سطح ملی و فراملی ارتقا داد (پیراینده، ۱۳۶۲: ۴۴).

اولویت‌های امنیتی جنوب شرق از جمله عدم کنترل صحیح و دقیق مرز، خروج بی‌رویه از مرز، فقدان بازار کار داخلی مناسب، قاچاق کالا و مواد مخدر، فقر فرهنگی حاکم بر منطقه، سوءاستفاده از نخبگان قومی بلوچ در خارج از مرزهای ملی، شکاف‌های مذهبی و اختلاف‌های قومی و... می‌تواند به ایجاد چالش در اقتصاد، امنیت و ارتباطات کشور در سطح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی بینجامد (توفیق، ۱۳۸۴: ۶۹).

علاوه بر این موارد با توجه به سطح پایین منطقه از نظر سطح توسعه‌یافتگی و رفاه و سطح ساخت‌وساز از نظر مقاوم‌سازی و استحکامات و تأسیسات بر مبنای اصول امنیتی - دفاعی و در راستای دفاع غیر عامل، ساخته نشده‌اند؛ بنابراین این تحقیق می‌تواند تا حدود زیادی مشکلات و نقاط ضعف را نشان دهد و در راستای آن، راهبردی به ویژه در زمینه دفاعی امنیتی ارائه نماید.

۴- هدف تحقیق

الف- بررسی و شناسایی سطوح توسعه‌یافتگی و مشکلات دفاعی - امنیتی در جنوب شرق کشور

ب- ارائه ملاحظات دفاعی - امنیتی مناسب در بعد آمایش سرزمین و پدافند غیر عامل در منطقه جنوب شرق کشور

۵- سوال تحقیق

ملاحظات بهینه دفاعی - امنیتی آمایش سرزمین در جنوب شرق کشور کدامند؟

۶- قلمرو مورد مطالعه و شرایط ژئوپلتیک، ژئواستراتژیک و امنیتی آن

استان سیستان و بلوچستان در جنوب شرق ایران با وسعتی حدود ۱۸۷۵۷۸ کیلومتر مربع معادل ۱/۴ درصد از کل مساحت کشور را تشکیل داده و پهناورترین استان کشور است. این استان از شمال به استان خراسان جنوبی و کشور افغانستان، از شرق با مرز خاکی حدود ۱۱۰۷ کیلومتری به کشورهای پاکستان و افغانستان، از جنوب با مرز آبی ۳۰۰ کیلومتری به آب‌های آزاد دریای عمان و بالاخره از غرب به استان‌های کرمان و هرمزگان محدود می‌شود. قلمرو این مقاله استان پهناور سیستان و بلوچستان ۱۱۷۵ کیلومتر مرز مشترک با دو کشور پر مسأله افغانستان و پاکستان است (جوالدلوبی، ۱۳۸۸: ۲۸). جمعیت زیادی از مردم افغانستان همزمان با اشغال روس‌ها و سپس آمریکایی‌ها به ایران مهاجرت کردند. سهولت و آسانی تردد این گروه‌ها باعث برقراری مراودات بین طرفین شده و این منطقه را برای انواع معضلات اعم از امنیتی، اجتماعی، اقتصادی و غیره مستعد نموده است. کشور پاکستان که حدود ۹۰۰ کیلومتر مرز خاکی مشترک با ایران دارد از غرب و از طریق ایالت بلوچستان با کشور ما همسایه است. این ایالت به دلیل کوهستانی بودن، مستعد برای کشت خشکاش و به دلیل برخورداری از نقاط صعب‌العبور مملو از آزمایشگاه‌های هروئین‌سازی است (دفتر برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۱۳۸۳: ۶۸). این منطقه بارانداز قاچاقچیان بین‌المللی است که به دلیل ضعف دولت مرکزی پاکستان در برخورد با آنان و در برخی موارد حمایت از آنان جهت رسیدن به اهدافی توسط این کشور به منطقه‌ای تقریباً امن برای افراد شرور و قاچاقچی تبدیل شده است؛ بنابراین در شرایط حساس فعلی که تهدیدهای متعددی علیه کشور شکل گرفته است حوادث ناخوشایند و تأسفبار در شرق کشور و به ویژه در سیستان و بلوچستان امنیت منطقه را کانون توجه خود قرار داده است که علل آن را در کاهش توسعه‌یافتگی منطقه و وجود اشرار در منطقه و قدرت‌های فرامنطقه‌ای به ویژه آمریکا در دو کشور افغانستان و پاکستان باید جستجو کرد (صفوی، ۱۳۸۱: ۱۸).

از سویی منطقه جنوب شرق کشور از موقعیت ممتازی در ابعاد مختلف جغرافیایی، سیاسی و اقتصادی برخوردار است. منابع عظیم معدنی در این منطقه، وابستگی کشورهای همسایه به ترانزیت این محور، وجود سرمایه‌های انسانی در منطقه، بازارهای وسیع مصرف و ظرفیت بالا برای سرمایه‌گذاری در بخش‌های مختلف اقتصادی، تجاری، معادن و ترانزیت از جمله موقعیت‌های ممتاز در این منطقه است.

در فرآیند توسعه منطقه‌ای و ملی، اولویت فعال‌سازی محور ترانزیت چابهار - میلک (هم‌مرز با افغانستان) از جمله مزیت‌های اصلی ترانزیتی محور شرق هستند (عندلیب، ۱۳۸۰: ۵۵).

همچنین به رغم موقعیت‌های ممتاز جغرافیایی سواحل جنوبی کشور، به ویژه سواحل دریای عمان، میزان سرمایه‌گذاری‌های انجام‌شده از جنبه‌های خدماتی، زیربنایی و صنعتی در این منطقه بسیار نازل است و در نتیجه این منطقه از کم‌تراکم‌ترین مناطق کشور از نظر جمعیتی به شمار می‌رود. باید یادآور شد که این بخش از کشور فاقد نقطه جمعیتی مهمی است و منطقه شرق کشور از لحاظ سرمایه‌گذاری صنعتی و زیربنایی و دسترسی به خدمات برتر و تراکم جمعیتی و نیز دسترسی به شبکه‌های زیربنایی در رتبه بسیار پایینی قرار دارد. با مقایسه نیمه شرقی و غربی کشور نوعی دوگانگی منطقه‌ای دیده می‌شود. این در حالی است که امروزه اختلافات شاخص‌های توسعه به حدی رسیده است که باید هرچه سریع‌تر نسبت به افزایش روند توسعه اقدام کرد (میرحیدر، ۱۳۷۵: ۶۴).

۷- روش تحقیق

تحقیق حاضر از نوع کاربردی و توسعه‌ای است که از دستاوردهای آن می‌توان در جهت توسعه و برنامه‌ریزی‌های سرزمینی به خصوص در زمینه دفاعی - امنیتی در راهبردی‌ترین منطقه کشور (جنوب شرق) استفاده نمود.

روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها از منابع کتابخانه‌ای بوده و بر مبنای استدلال علمی به تجزیه و تحلیل ملاحظات دفاعی - امنیتی آمایش سرزمین در جنوب شرق

کشور پرداخته شده است. همچنین بیشتر از روش ترکیبی گردآوری اسناد و استفاده از نظرات متخصصان و اساتید مربوط به حوزه دفاعی-امنیتی و آمایش سرزمین استفاده شده است.

۸- تعاریف و مفاهیم

۸-۱- آمایش سرزمین

آمایش سرزمین به عنوان طرح و برنامه‌ای راهبردی، مهم‌ترین و پایه‌ترین جهت‌گیری توسعه بلندمدت به منظور بازشناسی و بازنمایی‌ها و ایجاد تعامل مطلوب بین عناصر سه‌گانه انسان، فضا، فعالیت و چگونگی جای‌دهی و چیدمان منطقی و ممکن آن بر سرزمین است (فیروز، ۱۳۸۴: ۱۴).

۸-۲- آمایش دفاعی

آمایش دفاعی به عنوان ساماندهی محیط جغرافیایی (فضایی) و توزیع معقول و مناسب اماکن حیاتی و مراکز حساس و زیرساخت‌ها با توجه به تهدیدها و استفاده بهینه از قابلیت‌های محیطی به منظور ایجاد ثبات، بازدارندگی و مقابله با تهدیدها است که حداکثر توان و قابلیت‌های دفاعی را برای کشور فراهم کند (سهامی، ۱۳۸۸: ۲۶).

۸-۳- توان دفاعی

توان دفاعی عبارت است از: قدرت و توانایی نظامی که قابلیت و توانایی پاسخگویی در برابر تهدیدهای نظامی دشمن را داشته باشد و یا اقداماتی که در حوزه زیرساخت‌های کشور صورت می‌گیرد تا قابلیت ایمنی و حفاظت در برابر تهدیدهای محتمل دشمن را برخوردار باشد (مجموعه مقالات همایش آمایش سرزمین، ۱۳۸۱: ۱۶).

۸-۴- امنیت:

توانایی کشور در دفع تهدیدهای خارجی علیه حیات سیاسی یا منافع ملی خود را گویند (shaw david, 2010: 84).

۵-۸-تهدید:

عنصر یا وضعیتی است که یکی از ارزش‌های حیاتی یک کشور را به مخاطره می‌اندازد (ناطق الهی، ۱۳۷۵: ۳۸).

۹- بحث و نتایج

به طور کلی مهم‌ترین هدف طرح توسعه محور جنوب شرق کشور را باید در افزایش نقش و سهم کشور در ترانزیت کالا و حمل‌ونقل بین‌المللی، ارتقای سطح درآمد، افزایش شاخص‌های توسعه از جمله کاهش بیکاری، کاهش فعالیت‌های غیر رسمی اقتصادی و جلوگیری از قاچاق کالا و مواد مخدر ذکر کرد. افزایش سهم بندر چابهار در بازرگانی جهانی نیز موجب می‌شود ترانزیت کالا و ارتقای عملکرد این بندر تا حد یک بندر بزرگ ارتقا یابد. در بعد سیاسی و بین‌المللی نیز توسعه منطقه جنوب شرق کشور موجب تقویت پیوندهای اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی با کشورهای همجوار شرق و شمال شرق خواهد شد.

همچنین قسمت جنوبی استان سیستان و بلوچستان با یکی از بزرگ‌ترین منابع آبی کشور (دریای عمان) همجوار است. این همجواری موقعیت ویژه‌ای را برای بهره‌برداری‌های جهانگردی و تفرجگاهی و انواع ورزش‌های آبی از سواحل دریای عمان ب ویژه در ایام زمستان فراهم آورده است.

با توجه به حساسیت منطقه برای طی کردن مسیر توسعه و رسیدن به اهداف بلندمدت آن نیازمند در نظر گرفتن ملاحظات دفاعی - امنیتی در منطقه مورد نظر است که تحقیق حاضر در نظر دارد که محورهای توسعه و ملاحظات دفاعی - امنیتی منطقه را با هم بررسی نماید تا توسعه منطقه به طرف توسعه پایدار حرکت کند. بدین ترتیب برای رسیدن به این مهم (توسعه پایدار و رسیدن به یک مدل آمایشی مطلوب) باید اصول و ملاحظاتی را با توجه به وضعیت و موقعیت آن منطقه ارایه نمود.

با توجه به بررسی‌های صورت گرفته در این تحقیق و بررسی‌های در سایر سازمان‌های مربوطه در کشور و نظرات متخصصان مربوطه در این زمینه ارایه این

اصول و ملاحظات و تجزیه و تحلیل یافته‌های تحقیق در راستای اهداف این تحقیق به ترتیب زیر است:

الف) اصول و ملاحظات توسعه پایدار جنوب شرق

رسیدن به توسعه پایدار از ضروریات و هدف هر کشوری در جهان کنونی است و آمایش سرزمینی نیز که با هدف توسعه پایدار صورت می‌گیرد، دارای اصول و شاخصه‌هایی است که باید آنها را در هر منطقه‌ای با توجه به شرایط آن منطقه و کشور بررسی نمود. منطقه شرق ایران که از مناطق بااهمیت در کشور است دارای مسایل و مشکلاتی است که برای رسیدن به توسعه پایدار در منطقه باید به این اصول و ملاحظات توجه کرد:

- ۱- فعال‌سازی و احیای منابع منطقه‌ای و محلی و ایجاد زیرساخت‌های توسعه منطقه‌ای برای حل مشکل بیکاری و ناامنی؛
- ۲- ایجاد فرصت‌ها و قابلیت‌های جدید به منظور جذب مهاجران جدید و افزایش تراکم جمعیت در این منطقه؛
- ۳- کاهش حساسیت‌های قومی و مذهبی در این منطقه و تقویت وحدت ملی و همبستگی اجتماعی؛
- ۴- توجه به لزوم تأمین زیرساخت‌های لازم توسعه در منطقه؛
- ۵- تأکید بر نقش مشارکت مردمی در طرح‌های توسعه‌ای در این منطقه؛
- ۶- حفظ آمادگی دفاعی امنیتی با توجه به تهدیدها و راه‌های مقابله با آن؛
- ۷- ایجاد زیرساخت امکان استقرار سکوه‌های سریع‌الاحداث در سواحل جنوب شرق برای شرایط بحران؛
- ۸- ایجاد مدیریت یکپارچه مناطق ساحلی و مرزی برای شرایط عادی و بحرانی؛
- ۹- مکان‌یابی مناسب بنادر جدید در منطقه در برابر تهدیدهای هوایی و دریایی؛
- ۱۰- اجتناب از ایجاد مراکز مهم و حساس جدید در منطقه و لزوم احداث در عمق سرزمین در فاصله با ساحل و مرز متناسب با تهدیدها با در نظر گرفتن اصول پدافند غیر عامل در ارتباط با نوع مراکز؛

۱۱- رعایت استحکام و ایمنی و پراکنش مناسب در احداث ساختمان‌ها و تأسیسات حساس و مهم در منطقه در برابر تهدیدها؛

۱۲- حفاظت از شبکه‌های ارتباطات منطقه در برابر تهدیدهای سایبری؛

۱۳- رعایت ملاحظات پدافند غیر عامل در مکان‌یابی مراکز جدید و طرح‌های جامع شهری و مناطق صنعتی در دست مطالعه؛

۱۴- در نظر گرفتن شبکه‌ها و مراکز جایگزین زیرساخت‌ها برای تداوم فعالیت‌های ضروری در شرایط بحران در سطح منطقه (سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۸۴: ۹۵).

ب) ملاحظات دفاعی - امنیتی در توسعه پایدار جنوب شرق کشور

با توجه به اینکه توسعه پایدار و پیشرفت تنها در سایه امنیت و توان دافی مناسب صورت خواهد پذیرفت و با توجه به وضعیت و موقعیت این منطقه در کشور ملاحظاتی را می‌توان در نظر گرفت:

۱- تقویت ارتباط اداری مسئولان منطقه‌ای و محلی استان‌های شرقی با مسئولان کشوری از طریق تقویت سیستم‌های اداری منطقه‌ای و محلی و تجهیز و کارآمدتر کردن آنها و اختصاص سهم بیشتری از بودجه‌های عمرانی و تخصیص اعتبارات جبرانی برای جبران عقب ماندگی‌های منطقه؛

۲- تقویت ارتباطات فرهنگی، اجتماعی و قومی این منطقه با کل کشور؛

۳- تقویت ارتباطات سیاسی - اقتصادی این مناطق با دیگر مناطق کشور و کشورهای همجوار (مجموعه مقالات، ۱۳۸۱: ۹۷).

ج) ارتقای وضعیت کالبدی منطقه

یکی از ارکان توسعه پایدار و برنامه‌ریزی در جهت رسیدن به آن ارتقای وضعیت کالبدی منطقه است که در منطقه جنوب شرق در این راستا می‌توان ملاحظات زیر را برای بهبود بیشتر منطقه در نظر گرفت:

۱- تقویت محورهای ترانزیتی اصلی مانند (کریدور شمال و جنوب) تهران، چابهار، میلک به منظور افزایش تردد مسافر و کالا و ترانزیت؛

- ۲- تقویت محورهای جاده‌های اصلی استان‌های شرقی با داخل کشور و همچنین تقویت جاده‌های موازی مرز کشور؛
- ۳- تقویت محورهای ارتباطی مناطق ساحل جنوبی کشور و ایجاد خطوط جدید کشتیرانی و تقویت خطوط موجود؛
- ۴- تقویت شبکه حمل‌ونقل هوایی منطقه از طریق احداث فرودگاه‌های جدید، تجهیز فرودگاه‌های موجود، افزایش و منظم کردن تعداد پروازها؛
- ۵- تقویت انواع شبکه حمل‌ونقل جاده‌ای و هوایی استان‌های شرقی کشور از طریق ایجاد توسعه و تجهیز لازم؛
- ۶- تسریع در احداث و توسعه راه‌آهن استان‌های شرقی و جنوب شرقی برای تقویت خطوط ریلی ترانزیت محور جنوب شرق؛
- ۷- تقویت زیربنای شهری در منطقه و رعایت اصول پدافند غیر عامل بر روی تأسیسات و طرح‌های شهری برای مقابله با تهدیدهای مختلف با توجه به حساس بودن منطقه جنوب شرق؛
- ۸- طراحی و استفاده از خطوط حمل‌ونقل ریلی زیرزمینی با توجه به تهدیدهای منطقه و مرزی بودن آن که در مواقع مختلف کاربردهای چندگانه‌ای داشته باشد؛
- ۹- ایمن‌سازی راه‌های ارتباطی منطقه از طریق تعریض جاده‌ها، اصلاح مسیرها و افزایش تجهیزات ایمنی و امنیتی برای افزایش میزان تردد و خروج از انزوا (سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۸۴: ۳۵).

د) پایدارسازی جمعیت

با توجه به اینکه جمعیت جزو جدانشدنی سرزمین است و به آن اهمیت و ارزش می‌دهد، یکی از اصول و فاکتورهای توسعه به خصوص توسعه پایدار توجه به ابعاد و ویژگی‌های جمعیتی آن منطقه، به ویژه پایدارسازی جمعیتی است. منطقه جنوب شرق کشور نیز در این راستا دارای ویژگی‌ها و مسایل و مشکلاتی است که باید با توجه به آنها در جهت پایدارسازی جمعیت در این منطقه ملاحظات را در نظر گرفت که در حیطه دفاع و امنیت در کشور نیز توجه به آنها از ضروریات است:

- ۱- اجرای طرح‌های توانمندسازی نواحی اسکان غیر رسمی و حاشیه‌نشینی‌های شهرهای بزرگ استان‌های شرقی با اولویت بهبود شرایط زیست در مبادی مهاجرتی و بهبود شرایط زیست و فعالیت در این نواحی؛
- ۲- توسعه شبکه‌های شهری و روستایی سلسله‌مراتبی با تأکید بر تقویت شهرهای میانی در نزدیکی نوار مرزی و محور ترانزیت شمال - جنوب؛
- ۳- پراکنش بهینه مراکز جمعیتی با فواصل مناسب به ویژه در نواحی مرزی؛
- ۴- رشد کیفی و توسعه بندر چابهار به عنوان یکی از بزرگ‌ترین قطب‌های جمعیتی منطقه؛
- ۵- احداث تأسیسات شیلاتی بزرگ صنعتی در منطقه صنعتی جنوبی به منظور ایجاد شغل و جذب جمعیت؛
- ۶- جذب جمعیت توسط بهبود روش‌های کشاورزی متناسب با منطقه به منظور بهره‌دهی بالاتر و استفاده از آب کمتر با توجه به کمبود آب در منطقه؛
- تأمین امنیت مراکز زیست و فعالیت با تأکید بر امنیت شهرک‌ها و مراکز جمعیتی جدید (پرابنده، ۱۳۶۲: ۹۲).

ه) مدیریت درست مبادلات و تعاملات مرزی

- ۱- ایجاد نقاط مرزی خاص عبور و مرور قانونی و ایجاد بازارچه‌های مرزی برای مبادله کالا در نقاط مساعد با کشورهای همجوار طبق قوانین مصوب؛
- ۲- تقویت تأسیسات و تجهیزات مناطق گمرکی چابهار و تسهیل کارهای قانونی انجام معاملات سریع کالا، ایجاد تجهیزات و تأسیسات بانکی، اداری بیمه، سردخانه و غیره؛
- ۳- جلوگیری از مبادله کالاهای ممنوعه و غیر قانونی مانند اسلحه، مواد مخدر و قاچاق از طریق اعمال سیستم‌های هوشمند و کنترل نامحسوس؛
- ۴- ایجاد مراکز خدمات بازرگانی مانند انبارها، مراکز ترخیص کالا و غیره؛
- ۵- ایجاد تمهیداتی برای برقراری امنیت تردد در جاده‌ها و معابر مرزی؛

۶- توزیع و گسترش بهینه مراکز نظامی و انتظامی و پاسگاه‌های مرزی برای گسترش امنیت در سطح منطقه (مخدوم، ۱۳۷۰: ۱۱).

(و) تقویت همگرایی فرهنگی، قومی و مذهبی

۱- تقویت فرهنگ بومی و زبان‌های محلی در چارچوب فرهنگی ملی وحدت سرزمینی؛

۲- حمایت از مراکز فرهنگی، علمی و مذهبی اهل سنت و تقویت همگرایی مذهبی و مبارزه با تعصبات قومی و جلوگیری از انتشار افکار خشونت‌آمیز و ناهنجار (سهامی، ۱۳۸۸: ۵۹)؛

۳- ایجاد مرکز فرهنگی در این منطقه برای ترویج افکار اسلام ناب محمدی و فرا خواندن اقوام و مذاهب مختلف به برنامه‌های دوستانه جمهوری اسلامی ایران؛

۴- ایجاد نمایشگاه‌های فرهنگی به منظور برقراری ارتباط اقوام و مذاهب مختلف برای با ثبات‌تر کردن دوستی میان آنها در این منطقه؛

۵- گسترش پذیرش اقوام و مذاهب مختلف به دانشگاه‌ها و مراکز علمی این منطقه به منظور ارتباط فرهنگ‌های مختلف با همدیگر و ایجاد محبت و دوستی میان تحصیل‌کنندگان این اقوام جهت ترویج افکار صلح و دوستی جمهوری اسلامی ایران.

(ز) توسعه پایدار و یکپارچگی سرزمین

۱- پیوند منافع کشورهای مجاور با منافع کشور به منظور جلوگیری از تحریک و ایجاد ناامنی؛

۲- اجرای طرح‌های عمرانی هدفمند و متناسب در منطقه با اولویت ترانزیت و راه‌های ارتباطی؛

۳- توسعه صنعتی با اولویت صنایع اشتغال‌زا؛

۴- رعایت اصول دفاع غیر عامل در پراکنش مراکز زیست و فعالیت، ایجاد امنیت مراکز جمعیتی و شهرک‌های جدید با فاصله‌های مناسب از یکدیگر و جلوگیری از تمرکز شدید و تخلیه جمعیت از مناطق حساس؛

- ۵- جلوگیری از فعالیت خرابکارانه و انتشار شایعات و گسترش ناامیدی در میان مردم بومی؛
- ۶- اجرای طرح‌های اشتغال‌زا و پایدار؛
- ۷- نصب و راه‌اندازی سامانه‌های اطلاعات و مدیریت راهبردی در منطقه و متصل به سازمان‌های مربوطه در مرکز کشور به منظور برنامه‌ریزی‌ها و تصمیم‌گیری‌های سریع در همه زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی، جغرافیایی و امنیتی - نظامی در منطقه؛
- ۸- جلب اعتماد مردم و مشارکت آنها با دولت و با بخش خصوصی برای ایجاد امکانات سکونتی و اشتغال پایدار؛
- ۹- محول کردن برخی از بخش‌ها و امکانات برای فراهم کردن و مدیریت توسعه به بخش خصوصی و نظارت دولت بر آنها؛
- ۱۰- جذب سرمایه‌ها از داخل و خارج کشور برای سرمایه‌گذاری در این مناطق؛
- ۱۱- تقویت تولید و اقتصاد این مناطق و کسب برتری اقتصادی و توسعه نسبت به کشورهای همجوار به منظور افزایش حس تعلق افتخار ملی (قرارگاه پدافند هوایی خاتم‌الانبیا، ۱۳۸۶: ۸۲).

ح- تقویت عوامل دفاعی امنیتی

- ۱- استفاده از عوامل طبیعی مانند کوه‌ها، رودخانه‌ها، کانال‌ها و مراتع به منظور امنیت لازم در چارچوب دفاع غیرعامل و افزایش ایمنی مراکز زیست و فعالیت به عنوان عامل بازدارنده در برابر تهدیدهای نظامی و امنیتی؛
- ۲- رعایت اصول ایمنی و پدافند غیر عامل در مکان‌یابی مراکز زیست و فعالیت‌ها در طراحی احداث مراکز مجتمع‌ها و ساختمان‌ها بر اساس ضوابط؛
- ۳- طراحی و ساخت ساختمان‌ها و تأسیسات با عملکرد چند منظوره و با قابلیت تبدیل سریع به عملکردهای دیگر در زمان بحران؛
- ۴- تقویت احساس امنیت و ایمنی پایدار به منظور حفظ جمعیت و جلب سرمایه‌گذاران و متخصصان برای زیست و فعالیت در منطقه؛

- ۵- تقویت احساس امنیت در مراکز زیست و فعالیت و جاده‌های ارتباطی از طریق کاهش میزان جرم و جنایت؛
- ۶- مبارزه شدید با عوامل ناامنی داخلی و جلوگیری از نفوذ و ارتباط عوامل ناامنی خارجی؛
- ۷- تقویت سامانه‌های نظارت الکترونیک و نامحسوس از طریق ایجاد سامانه‌ای رایانه‌ای امن متصل به مراکز نظامی و امنیتی؛
- ۸- تقویت نیروهای مرزی مستقر در پاسگاه‌های مرزی شرق از طریق آموزش دانش نوین دفاعی و استفاده از تجهیزات هوشمند (عندلیب، ۱۳۸۰: ۵۷).

ط) تقویت بنیه دفاعی در منطقه

- ۱- تقویت بنیه دفاعی و ارتقا توان بازدارندگی نیروهای مسلح مستقر در منطقه به منظور حفاظت از تمامیت ارضی، امنیت و آمادگی در برابر تهدیدها و حفاظت از منافع ملی، انقلاب اسلامی و منافع حیاتی جنوب شرق کشور و هوشمندسازی سامانه‌های دفاعی، تقویت مؤلفه‌های بنیه دفاعی با تأکید بر مدرن‌سازی و هوشمندسازی تجهیزات، ارتقای منابع انسانی و سامانه‌های فرماندهی؛
- ۲- ارتقای حضور و سیستم نیروهای مردمی در استقرار امنیت و دفاع از کشور و به کارگیری متقابل و بهینه از امکانات و توان منابع انسانی؛
- ۳- استقرار متناسب نیروهای مسلح برای مقابله با تهدیدهای داخلی و خارجی در گستره کل منطقه با توجه به حضور معاندان بین‌المللی در کشورهای همسایه؛
- ۴- استقرار سامانه‌های پدافندی و شناسایی هوشمند به منظور رصد کردن منطقه در جهت شناسایی و متوقف کردن حرکات معاندان خارجی و وابستگان داخلی؛
- ۵- رعایت اصول دفاع غیر عامل در طراحی و اجرای طرح‌های حساس و مهم و یا در دست مطالعه نظامی - دفاعی (حسینی، ۱۳۹۱: ۷۹).

۱۰- نتیجه گیری

با توجه به توضیحات بیان شده می‌توان نتایج زیر را در خصوص شاخص آمایش سرزمین با رویکرد دفاعی - امنیتی با رعایت اصول پدافند غیر عامل در منطقه جنوب شرق کشور بیان داشت:

طراحی و برنامه‌ریزی سیستم‌های توسعه و امنیت همزمان در منطقه جنوب شرق کشور و همچنین اجرای طرح‌های عمرانی و تقویت زیرساخت‌ها به صورت دفاعی - عمرانی از مهم‌ترین تمهیدات و اقدامات دفاع غیر عامل در این مناطق است. از آنجا که ملاحظات دفاعی - امنیتی در هر منطقه لازمه بسترسازی توسعه آن منطقه است، ملاحظات دفاعی - امنیتی هر منطقه با مناطق دیگر تفاوت می‌کند و این تفاوت ناشی از نوع تهدیدهای نظامی و امنیتی است که هر منطقه با آن مواجه است.

به عبارتی دیگر، ملاحظات دفاعی - امنیتی در هر منطقه باید برای پاسخ به تهدیدهایی طراحی شود که هر حرکت توسعه‌ای در آن منطقه با آن مواجه است. مناطق مرزی شرق کشور از سویی به دلیل مجاورت با کشورهای پاکستان و افغانستان در معرض تهدیدهای امنیتی است و از سوی دیگر، دارای ویژگی‌هایی است که تعامل میان تهدیدها و آن ویژگی‌ها، باعث تأثیرات مستقیمی بر روند و برنامه‌های آمایش و توسعه آن مناطق می‌شوند؛ بنابراین در چارچوب اصول آمایش سرزمین می‌بایست برای این مناطق ملاحظات دفاعی - امنیتی در نظر گرفته شوند که این ملاحظات از سویی متأثر از تهدیدهای خارجی است و از سوی دیگر، تحت تأثیر ویژگی‌های عام و خاص محور شرق است.

همچنین در منطقه سواحل جنوبی دریای عمان نیز ملاحظات دفاعی - امنیتی همین خصوصیات را دارند که تهدیدها، ویژگی‌ها و حاصل تعامل میان آنها، آمایش و توسعه آن منطقه را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد. این منطقه در تاریخ معاصر خود بارها شاهد تهدیدهای بسیاری بوده است. افزون بر این تهدیدهای امنیتی و نظامی از آن سوی سواحل مرز امری تقریباً همیشگی بوده است. به صورتی که بارها شاهد

نفوذ عوامل خرابکار، تحریک عوامل داخلی و انواع دیگر ناامنی در این منطقه بوده است.

بنابراین با توجه به تهدیدهای دشمنان در طول بیش از سه دهه انقلاب اسلامی و نظر به موقعیت ویژه منطقه جنوب شرق کشور ملاحظات دفاع غیر عامل در طرح‌های توسعه منطقه، طرح‌های آمایشی، طرح‌های کالبدی- شهری، طرح‌های مراکز و مجتمع‌ها، به خصوص مراکز حیاتی و حساس و نیز در ساختمان‌ها، تأسیسات، راه‌ها، پل‌ها و غیره یک ضرورت راهبردی بوده و می‌بایستی در اولویت مدیران و کارشناسان مربوطه قرار گیرد.

عمده‌ترین و مهم‌ترین ملاحظات آنکه می‌تواند در این زمینه در نظر گرفت عبارتند از: الف) انتخاب مکان‌های مناسب و استقرار مراکز زیست و فعالیت برای اقدامات توسعه متوازن و همچنین مراکز مهم متناسب با ملاحظات اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، امنیتی و پدافند غیر عامل در جنوب شرق کشور؛ ب) توسعه استانی در مناطق مرزی جنوب شرق با ملاحظات دفاعی با توجه به نوع تهدیدها؛

ج) ساماندهی سطوح خدمات و استقرار جمعیت در کشور با توجه به تهدیدهای طبیعی از جمله مدیریت سوانح طبیعی، منابع آب و شرایط زمین‌شناسی، زلزله، سیل و ... به منظور افزایش ضریب ایمنی تأسیسات زیربنایی و ابنیه مراکز جمعیتی در جهت کاهش آسیب‌پذیری‌ها؛

د) ارتقای سطح توسعه‌یافتگی منطقه جنوب شرق کشور به منظور استقرار جمعیت کافی و مناسب که خود پتانسیل مردمی می‌تواند در این نقطه مرزی کشور جهت دفاع در برابر تهدیدهای دشمنان باشد؛

و) توسعه متوازن روستاها و شهرهای کوچک و پیشگیری از مهاجرت‌های بی‌رویه به مرکز استان که این مهاجرت‌ها به شهرهای بزرگ مشکلات اقتصادی و فرهنگی و در نهایت امنیتی را موجب می‌شود؛

ت) انتخاب مناطق ایمن در جغرافیای مرزی جنوب شرق کشور با توجه به نوع تهدیدها که عواملی همچون نواحی آسیب پذیر، فاصله مناسب از مرزها و درجه بندی سرزمین از نظر امنیت و رعایت استانداردهای ایمنی و حفاظت از تأسیسات شهری و دفاع شهری در برابر تهدیدها را مورد بررسی و توجه قرار دهد؛

و) دادن نقش به منطقه جنوب شرق با توجه به استقرار جمعیت و فعالیت و عملکردها و کارکردها در فضا و در نظر گرفتن پتانسیل و استعدادها از نظر صنعتی، علمی، پزشکی، توریستی، تجاری و غیره با در نظر گرفتن پراکنده سازی و کوچک سازی در سطح منطقه به منظور کاهش آسیب پذیری ها در برابر تهدیدها؛

ک) اماکن و تأسیسات مهم و حساس به همدیگر وابسته نباشند، به طوری که به توان در برابر تهدیدهای دشمن در صورت آسیب دیدن نسبت به ترمیم و احیا و جایگزینی سیستم ها از نظر اقتصادی و فنی و ایمنی و غیره اقدام کرد؛

خ) مقاوم سازی استحکامات و استفاده از مصالح عالی و مقاوم در تأسیسات و اماکن حساس و مهم در برابر تهدیدها در نقطه مرزی جنوب شرق؛

گ) در نظر گرفتن شاخص های پدافند غیر عامل در آمایش سرزمین برای ایجاد نقاط امن در تعیین مکان گزینی مناسب تأسیسات و اماکن مهم با توجه به تهدیدهای متصور دشمن؛

م) استقرار و راه اندازی سامانه های اطلاعات، مدیریت راهبردی و مدیریت بحران های دفاعی توسط مسئولان در استان سیستان و بلوچستان و در کشور به منظور نظارت بر حوادث، تهاجمات خارجی و مسائل امنیتی برای تسهیل مدیریت و برنامه ریزی با حداقل امکانات و دادن راهکارهای اجرایی مناسب در جهت پایداری و مقاومت در برابر دشمن.

کتابنامه:

- ۱- اصغریان جلدی، احمد، (۱۳۸۷)، الزامات معمارانه در دفاع غیرعامل پایدار، پایان‌نامه دکترا، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی.
- ۲- پابلی‌یزدی، محمدحسین، (۱۳۷۲)، «تمرکزگرایی و عدم تمرکزگرایی و اثرات آن» فصل‌نامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۲۹.
- ۳- پرابنده، غلامعباس، (۱۳۶۲)، مقدمه‌ای بر مطالعات آمایش سرزمین، سازمان برنامه و بودجه استان کرمان.
- ۴- پولادژ، محمد، (۱۳۷۳)، اصول و مبانی آمایش سرزمین در بخش صنعت، شرکت شهرک‌های صنعتی ایران.
- ۵- توفیق، فیروز، (۱۳۸۴)، آمایش سرزمین و تجربه جهانی و انطباق آن با وضع ایران، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی ایران، تهران.
- ۶- چوخاجی‌زاده مقدم، باقر، (۱۳۸۷)، مجموعه مقالات همایش آمایش و دفاع سرزمینی، دانشگاه امام حسین (ع).
- ۷- حسینی، سیدبهشید، (۱۳۹۱)، معیارهای پدافند غیرعامل در طراحی معماری ساختمان‌های جمعی عمومی شهری، سازمان پدافند غیرعامل کشور، تهران.
- ۸- جوالدلوبی، (۱۳۸۸)، مدیریت بحران سازمانی، مترجمان علی‌محمد احمدوند و رضا صحرایی و حسین دهقانی، جهان جام جم، تهران.
- ۹- دفتر برنامه‌ریزی منطقه‌ای سازمان برنامه و بودجه، (۱۳۸۳)، طرح آمایش سرزمین ج.ا. ایران، دو جلد و شش گزارش، تهران.
- ۱۰- قرارگاه پدافند هوایی خاتم‌الانبیاء (ص)، (۱۳۸۶)، پدافند غیرعامل، نشریه‌ی شماره ۱۱.
- ۱۱- سازمان برنامه و بودجه، (۱۳۸۴)، دفتر آمایش و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، وضع موجود سازمان فضایی کشور و استراتژی‌های بلندمدت توسعه ملی و منطقه‌ای از دیدگاه آمایش سرزمین.
- ۱۲- سهامی، حبیب‌الله، (۱۳۸۸)، آمایش و مکان‌یابی، انتشارات دانشگاه صنعتی مالک‌اشتر، تهران.
- ۱۳- سوادکوهی‌فر، ساسان، (۱۳۸۹)، جزوه آمایش دفاعی سرزمین با تأکید بر مبانی طراحی، دانشکده عمران، دانشگاه امام حسین (ع).

ملاحظات دفاعی - امنیتی آمایش سرزمین در کشور (مطالعه موردی جنوب شرق کشور)

- ۱۴- شیعه، اسماعیل، (۱۳۷۱)، مقدمه‌ای بر مبانی برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران.
- ۱۵- عندلیب، علیرضا، (۱۳۸۰)، نظریه پایه و اصول آمایش مناطق مرزی جمهوری اسلامی ایران، دانشکده فرماندهی ستاد سپاه پاسداران، تهران.
- ۱۶- صفوی، سیدیحیی، (۱۳۸۱)، جغرافیای نظامی ایران، جلد ۳.
- ۱۷- مخدوم، مجید، (۱۳۷۰)، شالوده آمایش سرزمین، انتشارات دانشگاه تهران.
- ۱۸- موحدی‌نیا، جعفر، (۱۳۸۵)، مفاهیم نظری و عملی دفاع غیرعامل، مرکز برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی.
- ۱۹- مؤمنی، مصطفی، (۱۳۸۴)، خصلت میان دانش آمایش سرزمین و جایگاه آن در جغرافیا، نشریه آموزش جغرافیا، شماره ۶۲.
- ۲۰- مجموعه مقالات همایش آمایش و دفاع سرزمینی (۱۳۸۱)، دانشگاه امام حسین (ع)، تهران.
- ۲۱- میرحیدر، دره، (۱۳۷۵)، نقش سیاست عدم تمرکز در برنامه‌های عمران ملی، مجموعه سخنرانی‌های چهارمین کنگره جغرافی دانان ایران.
- ۲۲- موحدی‌نیا، جعفر، (۱۳۸۵)، مفاهیم نظری و عملی دفاع غیرعامل، مرکز برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی.
- ۲۳- ناطق‌الهی، فریبرز، (۱۳۷۵)، برنامه‌ریزی برای دستیابی به سیستم جامع مدیریت بحران، تهران.

1-Kummer, R. E : Kummer, RB. Shelter Design Data U.S.A Department of Defence, Office of Defence, 2010.

2- Shaw David and Sicks Oliver, Factors Interactions in Sparatoril Plannin: Case Study of UK. 2010.

